

**Διδακτικές προσεγγίσεις της τοπικής ιστορίας
Ιστορικό ερώτημα και ανάπτυξη σχεδίων εργασίας**

Μαρία Ρεπούση*

Η τοπική ιστορία¹ δεν αποτελεί, για τη δυτική ιστοριογραφία, νέο φαινόμενο. Το παρελθόν της ανάγεται στο Μεσαίωνα και συνδέεται με την εκκοσμίκευση της ιστορίας. Ενισχύεται από τη διάθεση διαφοροποίησης των περιοχών τόσο μεταξύ τους όσο και απέναντι στην κεντρική εξουσία και αποτελεί κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα ισχυρή ιστοριογραφική τάση που επιχειρεί να διατηρήσει ή και να δημιουργήσει τοπική ιστορική μνήμη εντός ή και σε αντιδιαστολή με το εθνικό κράτος και την ενιαία ιστορία του. Επιβιώνει στη διάρκεια του 20ου αιώνα στις παρυφές των ιστορικών σπουδών και της λόγιας ενασχόλησης, με όψεις ποικίλες, ενίοτε τοπικιστικές, και αξιώνεται, από τη δεκαετία του 60 και εξής, την προσοχή της ακαδημαϊκής ιστορίας, καθώς γενικότερες, επιστημολογικού χαρακτήρα, εξελίξεις αναπροσδιορίζουν τη σχέση του γενικού προς το μερικό και αποκαθιστούν τη μικρο-ιστορικότητα².

Η σχολική τοπική ιστορία έχει επίσης το παρελθόν της. Ανάγεται στην καμπή του 19^{ου} προς τον 20ο αιώνα και φέρει πλούσιες διδακτικές εμπειρίες και ποικίλες προβληματικές. Ενίοτε για να συμπληρώσει, να «αισθητοποιήσει», να ενισχύσει τη γενική ιστορία και ενίοτε για να την αμφισβητήσει και να προβάλει στη θέση της αφηγηματικής ιστορίας την αξία της ιστορικής αναζήτησης. Στο περιθώριο της σχολικής ιστορίας και του αναλυτικού της προγράμματος, δηλώνει πρόσφατα παρούσα στις προσπάθειες ανανέωσης του μαθήματος της ιστορίας και συγκεντρώνει το ενδιαφέρον εκπαιδευτικών και μαθητικού κοινού³.

Η παρούσα δημοσίευση προτείνει ένα μεθοδολογικό, οργανωτικό πλαίσιο με την επιθυμία να συμβάλει στην επιτυχή έκβαση των προγραμμάτων τοπικής ιστορίας στο σχολείο.

Η τοπική ιστορία, όπως και κάθε μάθημα ιστορίας που εγγράφεται στο πλαίσιο μιας ανανεωμένης θεώρησης της διδακτικής του μαθήματος στο πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο σχολείο με στόχο την **ιστορική κατανόηση**, πραγματεύεται το σύνολο ή μέρος των όψεων της σχολικής ιστορίας, μεταβάλλει την παραδοσιακή εκπαιδευτική διαδικασία και απαιτεί ένα νέο διδακτικό περιβάλλον.

Στο νέο αυτό περιβάλλον -που χαρακτηρίζεται σε γενικές γραμμές από τη μετάβαση που σημειώνεται τόσο στον **ορισμό της ιστορικής γνώσης** όσο και στις **στρατηγικές απόκτησής της** και προσδιορίζεται, στην περίπτωση της ιστορίας, από πολλές επιστημονικές αφετηρίες του χώρου της ιστοριογραφίας, της ψυχολογίας, της παιδαγωγικής, της επιστημολογίας-οργανώνονται νέες σχέσεις στο εσωτερικό του κλασικού παιδαγωγικού τριγώνου. Οι νέες σχέσεις χαρακτηρίζονται σε γενικές γραμμές από:

- συνθήκες οικοδόμησης της γνώσης με ενεργά υποκείμενα τους μαθητές και τις μαθήτριες,

* Η Μαρία Ρεπούση είναι Επίκουρη Καθηγήτρια Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας στο ΠΤΔΕ του ΑΠΘ

- μορφές έμμεσης διδασκαλίας και εποπτείας σε καθεστώς αυτονομίας των ομάδων εργασίας
- διαφορετικό σύστημα αξιολόγησης

Στην περίπτωση της τοπικής ιστορίας μάλιστα, μεταβάλλεται η ίδια η χωροταξία του μαθησιακού χώρου, καθώς η σχολική τάξη διευρύνεται από τον περιβάλλοντα του σχολείου χώρο και απαιτούνται νέες μεθοδολογικές και οργανωτικές συμβάσεις.

Στο νέο αυτό περιβάλλον πολλά είναι τα ζητούμενα. Ανάμεσά τους, κεντρική θέση έχει το ερώτημα της σχολικής τάξης και η πορεία προς την απάντησή του. Η πορεία αυτή αποτελεί το περιεχόμενο του πρώτου πίνακα που προτείνεται στο τέλος. Καθοριστική σημασία επίσης έχει και το εκπαιδευτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο καθίσταται δυνατή η εκπλήρωση της ιστορικής αναζήτησης καθώς και οι επιμέρους εκπαιδευτικές λειτουργίες που επιτελούνται για την εκπλήρωση των στόχων του σχεδίου. Σ' αυτό το θέμα αναφέρεται ο δεύτερος πίνακας.

1. Το ιστορικό ερώτημα

"Η ιστορία δεν μπορεί, τελικά, να προσδιοριστεί ούτε από το αντικείμενό της, ούτε από τις πηγές. Είδαμε ότι δεν υπάρχουν ιστορικά γεγονότα από μόνα τους και το πεδίο των δυναμικά ιστορικών τεκμηρίων είναι απεριορίστο. Μπορούμε να κάνουμε -και κάνουμε- ιστορία των πάντων: του κλίματος, της υλικής ζωής, της τεχνικής, της οικονομίας, των κοινωνικών τάξεων, των εθίμων, των εορτών, της τέχνης, των θεσμών, της πολιτικής ζωής, των πολιτικών κομμάτων, του εξοπλισμού, των πολέμων, των θρησκειών, των αισθημάτων, των συγκινήσεων, της ευαισθησίας, των αντιλήψεων, των θαλασσών, των ερήμων, κλπ. Το ερώτημα διαμορφώνει το ιστορικό αντικείμενο, προβαίνοντας σε μια αυθεντική κατάτμηση στον απεριορίστο κόσμο των γεγονότων και των πιθανών νοτοκουμένων. Από επιστημολογική άποψη, εκπληρώνει μια βασική λειτουργία, με την ετυμολογική έννοια του όρου, καθώς είναι το ερώτημα που δημιουργεί, που κατασκευάζει το ιστορικό αντικείμενο. Με μια έννοια, μια ιστορία αξίζει όσο και το ερώτημά της"

Antoine Prost, *Douze leçons sur l'histoire*, Παρίσι 1996, σ. 79

Η επιλογή του ερωτήματος, του προβλήματος, της θεματικής περιοχής, προς διερεύνηση είναι το πρώτο στάδιο κάθε ερευνητικής ιστορικής εργασίας.

Στο πλαίσιο της σχολικής ιστορίας, οι δυσκολίες είναι σημαντικά περισσότερες και άλλου επιπέδου από αυτές που σημειώνονται στο χώρο της ιστορικής έρευνας. Οφείλονται κατά κύριο λόγο στην ίδια τη φύση της σχολικής έρευνας, ως δραστηριότητας που προκύπτει στο πλαίσιο του σχολείου και στη διαπλοκή της φύσης αυτής με την απεραντοσύνη ενός παρελθόντος που επιβιώνει μέσα από τα ίχνη που άφησαν οι άνθρωποι μέσα στο χρόνο.

Αν για την ιστορική έρευνα και ιστοριογραφία το ερώτημα υπάρχει μόνο από τη στιγμή που μπορεί να λάβει απαντήσεις μέσα από την ιστορική εργασία, για την ερευνητική εργασία στο πλαίσιο του σχολείου επιβάλλεται η επιλογή ενός ερωτήματος που παίρνει υπόψη του τις αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες που θα το καταστήσουν διδακτικά θεμιτό για τη συγκεκριμένη σχολική πραγματικότητα. Ο διαθέσιμος χρόνος, η επάρκεια του εκπαιδευτικού προσωπικού, οι δυνατότητες της σχολικής ομάδας, το ιστορικό κεφάλαιο της περιοχής, η ιστορική παιδεία των μαθητών και μαθητριών αποτελούν ανάμεσα σε άλλους

παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή του ερωτήματος. **Η διερεύνηση του θέματος, προβλήματος, ερωτήματος** ως προς τη δυνατότητά του να απαντηθεί περνάει επίσης υποχρεωτικά από μια πρώτη αναζήτηση και αξιολόγηση των πηγών που θα μπορούσαν να το υποστηρίξουν. Αυτή η διεργασία το καθιστά **ιστορικό θέμα, πρόβλημα, ερώτημα**. «Κάθε φορά που ο ιστορικός θέτει ένα ερώτημα, έχει ήδη στο μυαλό του μια προκαταρκτική ιδέα για τις πηγές που θα μπορεί να χρησιμοποιήσει», έγραφε ο Collingwood. «Το να θέτεις ερωτήματα που δεν έχεις ιδέα πώς θα τα απαντήσεις είναι το βασικό αμάρτημα στην επιστήμη, όπως είναι στην πολιτική να δίνεις διαταγές που δεν πιστεύεις ότι θα εισακουστούν»⁴

Στη διδακτική της ιστορίας, η διερεύνηση αυτή συνιστά μια εκπαιδευτική διεργασία η οποία οφείλει να βλέπει τις πηγές μέσα από τη δυνατότητά τους να αξιοποιηθούν από τους μαθητές και τις μαθήτριες στους/στις οποίους/ες απευθύνονται, μέσα από την οπτική της πραγμάτευσής τους ως **εκπαιδευτικό υλικό**. Πολλές από τις πηγές τις οποίες αξιοποιεί η ιστορική έρευνα για να απαντήσει στα ερωτήματα που θέτει ο/η ιστορικός είναι περίπου αυτονόητο ότι δεν μπορούν να αξιοποιηθούν στο ιστορικό μάθημα για λόγους που οφείλονται στη σχέση της **κατάστασης και θέσης της πηγής με τις δυνατότητες** - υποκειμενικές και αντικειμενικές- **της σχολικής ομάδας**. Αυτό που δεν είναι αυτονόητο είναι η δυνατότητα και τα όρια της επέμβασης του/της εκπαιδευτικού στην κατεύθυνση της μετατροπής μιας ιστορικής μαρτυρίας σε εκπαιδευτικό υλικό. Η ισορροπία ανάμεσα στη δυνατότητα και στα όρια είναι κάθε φορά ζητούμενο για το ιστορικό μάθημα. Είναι ωστόσο αναγκαίο να επισημανθεί ότι, οποιαδήποτε εκπαιδευτικού χαρακτήρα παρέμβαση προκειμένου να γίνει η πηγή αντικείμενο επεξεργασίας από τη σχολική τάξη, οφείλει να περιφρουρεί το χαρακτήρα της πηγής ως πρωτογενούς ιστορικής ύλης⁵. Η πρώτη αυτή διερεύνηση του θέματος στη γενικότητά του, ως ιστορικού ερωτήματος που μπορεί να λάβει απαντήσεις στο πλαίσιο της σχολικής πραγματικότητας είναι έργο κατά κύριο λόγο του/της εκπαιδευτικού που με επιλογή του/της μπορεί να μοιραστεί με την τάξη του/της.

Τελευταία διευρύνεται όλο και περισσότερο η ποικιλία των θεμάτων και των θεμιτών για την εκπαιδευτική πράξη ερωτημάτων. Η νέα ιστορία και οι πρόσφατες ακόμα νεότερες εκδοχές της ανοίγουν σημαντικά και τους ορίζοντες της σχολικής ιστορίας καθώς ανάγουν σε αντικείμενο της ιστορικής αναζήτησης κάθε θέμα της συνολικής ζωής κατά το παρελθόν. Το ιστορικό τοπίο, το σύνολο των μεταβολών που υπέστη το φυσικό τοπίο από τις άμεσες ή έμμεσες ανθρώπινες παρεμβάσεις, οι καθημερινές ανθρώπινες δραστηριότητες, το σχολείο, η οικογένεια, η τοπική επιχείρηση, η τοπική κοινότητα ως προς τα κοινωνικά, δημογραφικά, πολιτικά, οικονομικά της χαρακτηριστικά αποτελούν νέους προνομιακούς θεματικούς χώρους για το σχεδιασμό και την υλοποίηση σχεδίων τοπικής ιστορίας.

Οι δυνατότητες των μαθητών και μαθητριών, ακόμα και του πρωτοβάθμιου σχολείου, να οδηγηθούν σε ιστορικά συμπεράσματα στη βάση των ερωτημάτων που θέτουν και δια των ιστορικών πηγών υποστηρίζεται επίσης από τα ερευνητικά δεδομένα του χώρου της γνωστικής ψυχολογίας. Οι ερευνητικές εργασίες της Donalson⁶, του Booth⁷, του Rogers⁸, του Shemilt⁹ διαφοροποίησαν τη πιαζετιανή θεώρηση των σταδίων και συνέβαλαν αμοιβαία στη σύνδεση της δυνατότητας των παιδιών για ιστορική σκέψη και ιστορικά συμπεράσματα με την υποβολή ερωτημάτων και την επεξεργασία των ιστορικών πηγών. Η επιστημονική μεθοδολογία των ιστορικών πηγών αποκαθιστούσε, στη βάση των νέων αυτών θεωρήσεων, τη σχέση της με τη διδακτική μεθοδολογία και οδηγούσε σε πρωτότυπες, τηρουμένων των

αναλογιών, εφαρμογές στη σχολική πραγματικότητα. Η ιστορική γνώση και κατανόηση απέβαινε το ζητούμενο της σχολικής ιστορίας, ζητούμενο συναρτούμενο από το μεθοδολογικό και εννοιολογικό κεφάλαιο των ιστορικών σπουδών¹⁰.

2. Οριστικοποίηση του θέματος και διαμόρφωση κεντρικού και δευτερευόντων ερωτημάτων

Η πρώτη διερεύνηση του αρχικού θέματος ως ιστορικού θέματος, συμβατού στην περίπτωση του σχολείου, με τη μέθοδο της ερευνητικής σχολικής εργασίας μέσω των πηγών δεν το καθιστά μόνο έγκυρο αλλά συνήθως και πιο συγκεκριμένο. Αριετές τυπολογίες έχουν προταθεί για να οδηγήσουν στον κατά το δυνατόν σαφή προσδιορισμό του ιστορικού θέματος. Πολλές από αυτές συγκλίνουν στην υιοθέτηση των παραμέτρων **του τόπου, του χρόνου, των εμπλεκόμενων υποκειμένων και του είδους των ανθρώπινων δραστηριοτήτων** στις οποίες παραπέμπει το θέμα. Οι παράμετροι αυτές λειτουργούν ως πλαίσιο προσδιορισμού του θέματος. Αν για παράδειγμα το θέμα είναι τόσο γενικό όσο η εξέλιξη των μορφών της παραγωγικής δραστηριότητας των ανθρώπων, ο προσδιορισμός του τόπου, του χρόνου, των ανθρώπινων ομάδων που εμπλέκονται και οι συγκεκριμένες δομές που δημιουργούνται θα το κάνει συγκεκριμένο¹¹.

Η συγκεκριμενοποίηση του θέματος προς διερεύνηση συνδέεται και με τη **δυνατότητα διατύπωσης μιας υπόθεσης εργασίας**.

Στην περίπτωση της ιστορικής ερευνητικής εργασίας στο πλαίσιο του σχολείου και στο βαθμό που η αναζήτηση και πραγμάτευση είναι συνήθως συλλογική υπόθεση της σχολικής τάξης ή της σχολικής ομάδας, το γενικό ιστορικό θέμα μπορεί και συνιστάται να καταλήγει σ' ένα **κεντρικό ερώτημα** που ενώνει το σύνολο των ατόμων που εμπλέκονται στην ιστορική εξερεύνηση καθώς και σε **σειρά ερωτημάτων** που εξασφαλίζουν τη δυνατότητα πολλών και διαφορετικών διαδρομών προς το ανθρώπινο παρελθόν. Η διατύπωση του κεντρικού ερωτήματος και η κατάτμησή του σε επιμέρους ερωτήματα έχει επίσης λειτουργικό χαρακτήρα καθώς επιτρέπει το χωρισμό της σχολικής τάξης σε υπο-ομάδες και διασφαλίζει την ακόμα μεγαλύτερη εκδήλωση προτίμησης από τη μεριά των μαθητών και μαθητριών. Συνδυάζεται επίσης με τη συνεργατική ερευνητική εργασία, γνωστή και ως μέθοδο project¹²

Το ανθρώπινο παρελθόν ακόμα και στη μικρή κλίμακα ενός τόπου είναι απεριόριστο. Η διεύρυνση των αντικειμένων της ιστορίας ανέδειξε αυτήν ακριβώς την πλευρά του και έστρεψε τη ματιά του/της ιστορικού σε πλευρές και όψεις του που έκαναν ορατή την απεριόριστη φύση του. Οι μαρτυρίες γι' αυτό το παρελθόν της πόλης, της κωμόπολης, του χωριού, του τόπου είναι επίσης απεριόριστες και η σχολική ομάδα θα το διαπιστώσει κατά τις πρώτες αναζητήσεις της. Η απεραντοσύνη αυτή συνιστά ένα βασικό πρόβλημα για τη διδασκαλία της ιστορίας που επιδιώκει να δομήσει την ιστορική γνώση μέσα από την ιστορική αναζήτηση και τη σχολική έρευνα. Το ζήτημα αφορά ίσως περισσότερο τα προγράμματα τοπικής ιστορίας καθώς υλοποιούνται στον ιστορικό ορίζοντα του τόπου του σχολείου και όχι στη σχολική αίθουσα. Καθώς τα πάντα έχουν ιστορία, είναι απολύτως απαραίτητο να θέσεις ερωτήματα που θα σε οδηγήσουν σ' αυτή την ιστορία με ασφαλή τρόπο. Τα ερωτήματα είναι αυτά που θα επιτρέψουν στις σχολικές ομάδες να προσανατολιστούν και να οδηγηθούν σε συμπεράσματα. Τα ερωτήματα είναι τα εργαλεία μέσα από τα οποία τα ντοκουμέντα θα γίνουν παροντικά και οι πληροφορίες που περιέχουν θ' αποκτήσουν σημασία. Τα ερωτήματα είναι αυτά που θα επιτρέψουν τη δημιουργία ενός αρχικού σώματος πληροφοριών. Τα

ερωτήματα σε συνδυασμό με την επεξεργασία των πληροφοριών θα υποστηρίξουν τη μεθόδευση των ιστορικών συνθέσεων της σχολικής ομάδας.

Η διερεύνηση του αρχικού ερωτήματος ως ιστορικά και παιδαγωγικά έγκυρου είναι υπόθεση του/της εκπαιδευτικού και εναπόκειται στην κρίση του και στην ιδιαίτερη φροντίδα του το κατά πόσον θα το μοιραστεί με την τάξη του. Η διατύπωση του έγκυρου ιστορικά και παιδαγωγικά θέματος σε ερώτημα καθώς και η διαμόρφωση επιμέρους ερωτημάτων προϋποθέτει ένα διδακτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο είναι δυνατόν να προκύψει. Το διδακτικό αυτό περιβάλλον μέσα στο οποίο μπορούν να αναδυθούν τα ερωτήματα για το παρελθόν του τόπου αποτελεί επίσης αντικείμενο φροντίδας του διδάσκοντα ή της διδάσκουσας το μάθημα της τοπικής ιστορίας. Το περιβάλλον αυτό δεν μπορεί να δημιουργηθεί ανεξάρτητα από τις πηγές. Οι πηγές και η μέθοδος αξιοποίησής τους αποτελούν την αναγκαία συνθήκη του.

Το περιβάλλον αυτό, της **εκκίνησης του σχεδίου**, αξιοποιεί ως εκπαιδευτικό υλικό το σύνολο των πηγών που έχουν συγκεντρωθεί ή απλά εντοπισθεί κατά το πρώτο στάδιο της εξακρίβωσης ενός θέματος ως αντικείμενου της ιστορικής αναζήτησης. Μπορεί επίσης να αξιοποιήσει προηγούμενες ερευνητικές εργασίες άλλων σχολικών ομάδων ή και προηγούμενων ετών εκπαιδευτικό υλικό που έχει συγκεντρωθεί στο μάθημα της τοπικής ιστορίας. Σε εκπαιδευτικά συστήματα με παράδοση σε προγράμματα τοπικής ιστορίας και με δυνατότητα συσσώρευσης εκπαιδευτικής εμπειρίας και ιστορικών πηγών δημιουργήθηκαν βάσεις εκπαιδευτικού υλικού από διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα με σημαντική συνεισφορά στη διάδοση και στο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα της σχολικής ερευνητικής εργασίας. Κάθε κείμενο, πρωτογενές ή δευτερογενές, φωτογραφία, ηχητική, κινηματογραφική ή άλλη μαρτυρία -βλέπε τυπολογία πηγών- που κρίνεται κατάλληλη για να δημιουργήσει ερωτήματα για το παρελθόν του τόπου αξιοποιείται για να υποστηρίξει την περιέργεια και τη διάθεση για την ιστορική αναζήτηση.

Το περιβάλλον αυτό μπορεί επίσης να δημιουργηθεί εκτός σχολικής αίθουσας. Στη βιβλιοθήκη του σχολείου, στ' αρχεία του σχολείου, στο μουσείο της περιοχής, κατά τη διάρκεια ενός εκπαιδευτικού περιπάτου, στο ιστορικό αρχείο της πόλης, παρατηρώντας ένα μνημείο ή οποιοδήποτε ίχνος του παρελθόντος της πόλης, βλέποντας μια ταινία, παρακολουθώντας μια εκδήλωση, κατά τη διάρκεια μιας ομιλίας, κτλ **Κάθε περιβάλλον** της πόλης, της κωμόπολης, του χωριού, της γειτονιάς, του σχολείου, της οικογένειας **μπορεί να λειτουργήσει ως διδακτικό περιβάλλον εκκίνησης του προγράμματος της τοπικής ιστορίας** μετά από την παρέμβαση του/της εκπαιδευτικού.

3. Η αναζήτηση των απαντήσεων: Οι πηγές

"Η ιστορία γίνεται βέβαια με τις γραπτές πηγές. Όταν υπάρχουν. Μπορεί όμως και πρέπει να γίνεται με οτιδήποτε επιτρέπει στον ιστορικό η επινοητικότητα του να χρησιμοποιήσει. Με λέξεις. Με νοήματα. Με τοπία και κεραμίδια. Με χωράφια και αγριόχορτα. Με εκλείψεις σελήνης και με λαιμαριές αλόγων. Με πραγματογνωμοσύνες γεωλόγων πάνω στις πέτρες και με αναλύσεις μεταλλικών σπαθιών από χημικούς. Με μια λέξη, με ό,τι συνδέεται με τον άνθρωπο, εξαρτάται απ' αυτόν, του χρησιμεύει, τον εκφράζει, δηλώνει την παρουσία, τη δραστηριότητα, τις προτιμήσεις και τις συμπεριφορές του ανθρώπου."

Η αναζήτηση των απαντήσεων στο ιστορικό ερώτημα θέτει το ζήτημα των ιστορικών πηγών. Η ιστορία, στο πλαίσιο του δυτικού πολιτισμού, γράφεται στο όνομα των μαρτυριών που άφησε το πέρασμα των ανθρώπων μέσα στο χρόνο. Ποιες κάθε φορά μαρτυρίες προμοδοτούνται ως ιστορικές μαρτυρίες είναι ένα ερώτημα που παραπέμπει στην ιστορία της ιστοριογραφίας και στις απαντήσεις που δέχεται από τις ιστορικές σχολές. Γενικότερα κάθε εποχή διαμορφώνει τη θεώρησή της για το ποιες είναι οι ιστορικές πηγές. Σε άμεση σχέση με την επιστημολογία για την ιστορία βρίσκεται η πρόσληψη των μαρτυριών για τις ανθρώπινες κοινωνίες του παρελθόντος. Το παρόν ανακατανέμει το παρελθόν του και βάζει τη σφραγίδα του και στο είδος των τεκμηρίων που αξιολογεί ως σημαντικά και έγκυρα για την ιστορική του ανάπλαση.

Στις αρχές του αιώνα μας, πηγές της ιστορίας θεωρούνται κατά βάση οι γραπτές και μάλιστα κυρίως όσες είναι επίσημα έγγραφα. Διπλωματικά και κρατικά έγγραφα και η ερμηνευτική ως μέθοδος υποστηρίζουν κατά βάση τον ιστοριογραφικό λόγο, στο πλαίσιο της γεγονοτολογικής σχολής¹³. Σύγχρονα ιστορικά ρεύματα διευρύνουν την εννοιολόγηση της ιστορικής μαρτυρίας και υπογραμμίζουν τη σημασία όλων των τεκμηρίων του ανθρώπινου παρελθόντος ως πηγών της ιστορίας¹⁴. Ιστορική μαρτυρία θεωρείται κάθε τι που δυνητικά λειτουργεί ως ιστορική πηγή, που μπορεί να απαντήσει στα ερωτήματα του σύγχρονου ανθρώπου για το παρελθόν του. Πηγές της ιστορίας θεωρούνται ακόμα και οι σιωπές των ανθρώπων.

Στο ελληνικό σχολείο, πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο, η διδασκαλία της ιστορίας δεν στηρίχθηκε στις ιστορικές μαρτυρίες. Τελευταία και στη βάση επιρροών που δέχεται το παραδοσιακό μάθημα ιστορίας από νεότερες προσεγγίσεις της διδακτικής του αντικείμενου, οι πηγές συμπληρώνουν τη διδασκαλία του μαθήματος με λειτουργία συνοδευτική ενός γραμμικού, συνολικού και επεξεργασμένου κειμένου που υπάρχει στο σχολικό εγχειρίδιο. Η ιστορική μαρτυρία είναι στην περίπτωση αυτή ένα στοιχείο *αποσπασματικό και διακριτικό*.¹⁵ Αναμένει την παρατήρηση ή και την ανάγνωσή του για να υποστηρίξει, αναπτύξει ή και συμπληρώσει το κείμενο του σχολικού εγχειρίδιου. Αποτελεί μια **δευτερεύουσα ύλη**, μια επιλογή. Αποτελεί αντίθετα **πρώτη ύλη** όταν αξιοποιείται ως ιστορική πηγή. Σ' αυτή την περίπτωση η ιστορική μαρτυρία καθιστά δυνατή την **ιστορική αναζήτηση** της σχολικής τάξης καθώς υποστηρίζεται η ύπαρξη ερωτημάτων για το ανθρώπινο παρελθόν και δημιουργείται το περιβάλλον για την αναζήτηση απαντήσεων και τη **διαμόρφωση ιστορικού συμπεράσματος**. Στη σύνθετη και απαιτητική αυτή διαδρομή – από το ερώτημα στις απαντήσεις – καλλιεργείται η ιστορική σκέψη και αναπτύσσονται πολύτιμες, για τα υποκείμενα – μαθητές, νοητικές και κινητικές δεξιότητες. Σ' αυτή την περίπτωση, το μάθημα της ιστορίας αποκαθιστά τους δεσμούς του με τις σπουδές των οποίων το όνομα φέρει καθώς εμπεριέχει στη μικρή του κλίμακα και με τις δέουσες αναλογίες λειτουργίες ιστορικής έρευνας. Αυτή είναι η περίπτωση της τοπικής ιστορίας.

Ειδικότερα για την τοπική ιστορία και με στόχο τις άπειρες δυνατότητες που προσφέρει το ιστορικό περιβάλλον πολλές τυπολογίες έχουν προταθεί. Ένας καταρχήν διαχωρισμός γίνεται συχνά ανάμεσα σε **γραπτές πηγές και αρχαιολογικά ευρήματα**. Ένας δεύτερος αφορά τη διάκριση ανάμεσα σε **πρωτογενείς και δευτερογενείς**. Ένας τρίτος αναφέρεται σε **δημοσιευμένες και αδημοσίευτες**. Ενίοτε, οι πηγές τυπολογούνται **στη βάση του χώρου**

στον οποίο εντοπίστηκαν. Βιβλιοθήκες, μουσεία, ιδιωτικές συλλογές κλπ προσδιορίζουν στην περίπτωση αυτή τις μαρτυρίες. Τελευταία εντοπίζεται και η διάκριση ανάμεσα **σε υλικές και άυλες.**

Επιλέξαμε εδώ μια αναλυτική τυπολογία, με στόχο να αναδείξουμε τον ορίζοντα των πηγών που προσφέρονται για την τοπική ιστορία και τον πλούτο μέσα από τον οποίο ο διδάσκων και η διδάσκουσα σε συνεργασία με τη σχολική ομάδα μπορεί να επιλέξει¹⁶.

- ✓ Γραπτές¹⁷:
 - Δημοσιευμένες: απομνημονεύματα, γενεαλογίες, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, τουριστικοί οδηγοί, αφιερώματα, βιογραφίες, αλληλογραφίες, δημόσιες ομιλίες, δημόσια έγγραφα, αφηγήσεις, λογοτεχνικά έργα¹⁸, έργα τοπικών ιστοριογράφων, διδακτορικές διατριβές, αρθρογραφία, τοπικός τύπος
 - Αδημοσίευτες: δημοτικά και κοινοτικά αρχεία, ληξιαρχικά βιβλία και έγγραφα, διοικητικά αρχεία, σχολικά αρχεία, προσωπικά αρχεία, συμβολαιογραφικά έγγραφα, αρχεία επιχειρήσεων
- ✓ Ηχητικές: ηχογραφημένες μαρτυρίες κάθε είδους, τραγούδια, δημόσιοι λόγοι, μαγνητοσκοπημένες εκπομπές τοπικού ραδιοφωνικού σταθμού
- ✓ Κινηματογραφικές και τηλεοπτικές: επίκαιρα, ιστορικές τηλεοπτικές εκπομπές, ντοκιμαντέρ, εκπομπές του τοπικού τηλεοπτικού σταθμού, κινηματογραφικά έργα¹⁹
- ✓ Ηλεκτρονικές: πολυμέσα, CD ROM, διαδίκτυο²⁰
- ✓ Προφορικές: κάθε είδους προφορικές μαρτυρίες, συλλογές προφορικών μαρτυριών ή και προφορικές μαρτυρίες από το περιβάλλον του σχολείου²¹
- ✓ Στατιστικοί πίνακες²²:
- ✓ Του τοπίου: τοποθεσίες, τοπία, τοπωνύμια, δημόσια κτίρια, ερείπια, τόποι μνήμης, αναμνηστικά μνημεία, μουσεία
- ✓ Φωτογραφικές²³
- ✓ Χάρτες: τοπογραφικοί, εμπορικοί, ναυτικοί, γεωφυσικοί, πολιτικοί, αγροτικοί
- ✓ Αντικείμενα τέχνης και καθημερινής ζωής

Πριν την έναρξη του προγράμματος ή και κατά την έναρξή του, μια σειρά από ενέργειες μπορούν να υποβοηθήσουν τον εντοπισμό και τη συγκέντρωση ενός πρώτου σώματος πηγών.

- ✓ Έλεγχος της σχολικής βιβλιοθήκης και των αρχείων του σχολείου. Στην περίπτωση οργανωμένης σχολικής βιβλιοθήκης και σε συνεργασία με τον /την υπεύθυνο/η καθηγητή/τρια μπορεί να δημιουργηθεί ένα ράφι τοπικής ιστορίας. Το ράφι αυτό μπορεί να ενισχυθεί με υλικά –εφημερίδες, περιοδικά, φωτογραφίες που έχουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο σπίτι τους και που προσφέρονται να δανείσουν ή και δωρίσουν στο σχολείο.
- ✓ Επίσκεψη στις τοπικές βιβλιοθήκες ή στη βιβλιοθήκη της περιοχής και έλεγχος διαθέσιμης βιβλιογραφίας. Η δραστηριότητα αυτή μπορεί να αποτελέσει και το ίδιο το αντικείμενο ενός προγράμματος τοπικής ιστορίας, ώστε να αξιοποιηθεί σε επόμενα.
- ✓ Επίσκεψη σε δημόσιους οργανισμούς που διαθέτουν αρχειακές συλλογές και έλεγχος της δυνατότητας πρόσβασης που έχουν οι σχολικές ομάδες.
- ✓ Αναζήτηση τοπικού τύπου και εντύπων και επισκέψεις σε σχετικούς χώρους αρχειοθέτησης.
- ✓ Επίσκεψη μουσείων, αρχαιολογικών χώρων και μνημείων²⁴.

- ✓ Αναζήτηση και εντοπισμός φωτογραφικών και προφορικών συλλογών.

Κατά την ανάπτυξη του σχεδίου τοπικής ιστορίας οι χώροι εντοπισμού των πηγών διευρύνονται και οι πηγές, όπως αποδεικνύει η εμπειρία από την υλοποίηση προγραμμάτων τοπικής ιστορίας, πολλαπλασιάζονται. Η εργασία αυτή διευρύνεται όσο καλλιεργείται και αναπτύσσεται η ικανότητα των παιδιών να αυτοπροσδιορίζονται σε σχέση με το ιστορικό τοπίο, **να παρατηρούν το τοπίο και το ανθρωπογενές περιβάλλον ως ιστορικό, να ανακαλύπτουν την ιστορικότητά τους.**

Το ζητούμενο ωστόσο παραμένει και σχετίζεται με τη γνώση της επεξεργασίας των πηγών. Η γνώση αυτή, στο βαθμό που δεν προϋπάρχει στη σχολική ομάδα για να συμπληρωθεί και να αναβαθμιστεί μέσα από την έρευνα της ιστορίας του τόπου, χρειάζεται ν' αποτελέσει ειδικό αντικείμενο επεξεργασίας. Προηγούμενες εμπειρίες από την υλοποίηση προγραμμάτων τοπικής ιστορίας καθώς και από διδακτικές προσεγγίσεις του χώρου της νέας ιστορίας ανέδειξαν την επεξεργασία αυτή ως προαπαιτούμενη ενότητα. Στην περίπτωση αυτή, **η ιστορική μαρτυρία** δεν είναι μόνο το θραύσμα που παρέχει στη σχολική ομάδα την πληροφορία που χρειάζεται για να απαντήσει στα ερωτήματά της. **Αποτελεί ταυτόχρονα μια ενότητα**, της οποίας οι πληροφορίες αποκτούν σημασία μέσα από την τοποθέτησή της στον ιστορικό χρόνο, τον προσδιορισμό των στοιχείων που την συναποτελούν, τον εντοπισμό των σημασιών που ενυπάρχουν, τη λειτουργία της, την αποκατάστασή της²⁵. Η προσέγγιση αυτή θέτει στο επίκεντρο της προσοχής την ίδια **την παραγωγή της ιστορικής γνώσης**, εισάγει σε ζητήματα υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας του ανθρώπινου παρελθόντος, επιτρέπει την κριτική θέση των μαθητών και μαθητριών απέναντι στο υλικό τους, την αντιμετώπιση της ιστορικής πηγής ως ερμηνείας, την υπέρβασή της και την εξαγωγή ίδιων συμπερασμάτων²⁶. Ενδεικτικά δύναται να αναλυθεί σε:

I. Τοποθέτηση της πηγής στο ιστορικό της πλαίσιο

1. Ποιος υπήρξε ο/η δημιουργός της μαρτυρίας και τι γνωρίζουμε γι' αυτόν/τήν;
2. Πού και πότε δημιουργήθηκε;
3. Ποιος υπήρξε ο σκοπός της δημιουργίας της;
4. Ποιο το κοινό στο οποίο απευθυνόταν και τι γνωρίζουμε γι αυτό;

II. Κατάταξη της πηγής

1. Τι είδους είναι;
2. Δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια των παραστάσεων που απεικονίζει; των φαινομένων που περιγράφει ή αναλύει; των εικόνων που εμπεριέχει; των πληροφοριών που διασώζει; κλπ
3. Είναι μεταγενέστερη μαρτυρία; πόσο μεταγενέστερη, σε ποιες άλλες πηγές στηρίχθηκε;
4. Πού βρέθηκε η μαρτυρία; πού σώθηκε; γιατί σώθηκε; πού βρίσκεται σήμερα; σε ποια κατάσταση;
5. Αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση ή εντάσσεται σε σχολή; ρεύμα; κατηγορία; κλπ

III. Κατανόηση της πηγής

1. Ποιο είναι το θέμα που πραγματεύεται;
2. Ποιες είναι οι βασικές ιστορικές έννοιες που εμπεριέχονται και ποια η σημασία τους στο συγκεκριμένο χωροχρόνο;

3. Ποια είναι η άποψη του δημιουργού για το θέμα;
4. Ποιες αξίες ενυπάρχουν;
5. Ποια προβλήματα επισημαίνονται;
6. Ποιο αποτέλεσμα αναμένεται από το δημιουργό της πηγής;

IV. Αξιολόγηση της πηγής

1. Πόσο χαρακτηριστική της εποχής της είναι η πηγή;
2. Πόσο γνωστή;
3. Υπάρχουν άλλες πηγές αυτού του είδους; με τις ίδιες απόψεις; με τις ίδιες ανησυχίες; με τα ίδια προβλήματα;
4. Διαφοροποιείται από άλλες πηγές της εποχής της;
5. Διακρίνεται προικατάληψη; μεροληψία; προβάλλεται ως υποκειμενική; ως αντικειμενική;
6. Διασώζει την άποψη των νικητών; των ηττημένων; άλλων;

Οι παραπάνω ερωτήσεις είναι ενδεικτικές και γενικές. Το είδος της ιστορικής πηγής και το ζητούμενο της προσέγγισής της δημιουργούν το πλαίσιο των πιθανών ερωτημάτων που μπορούν να τους απευθυνθούν και των δραστηριοτήτων που μπορούν να σχεδιασθούν για να επιτρέψουν την **πρόσληψη της πηγής ως ερμηνείας** και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Η επιτυχής έκβαση των σχεδίων εργασίας στο αντικείμενο της τοπικής ιστορίας, η ποιότητα των ιστορικών συνθέσεων της σχολικής τάξης και η ιστορική γνώση εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη γνώση της προσέγγισης, της ανάλυσης και της ερμηνείας των τεκμηρίων που διασώζονται από το πέρασμα των ανθρώπων μέσα στο χρόνο.

Το ερώτημα	Οι χώροι	Οι πηγές	Οι δραστηριότητες	Τα αποτελέσματα
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Διαμορφώνεται στη σχολική τάξη. ✓ Αποτελεί τον ιστό της ομάδας ή των ομάδων εργασίας με το θέμα ✓ Προκύπτει από ένα διδακτικό περιβάλλον που έχει προετοιμαστεί από το διδάσκοντα και συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των παιδιών. ✓ Είναι σε όλους και όλες κατανοητό και αρκετά γενικό στην αρχή. ✓ Δύναται να επαναπροσδιοριστεί στη συνέχεια στη βάση των δεδομένων της ερευνητικής διαδικασίας. Η απάντησή του ολοκληρώνει το σχέδιο της αναζήτησης. ✓ Μπορεί να είναι σχετικό με τη θεματική ενότητα της ιστορικής ύλης που εξετάζεται στην τάξη ή και ανεξάρτητο από αυτήν. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Έχουν καταρχήν εντοπιστεί από το διδάσκοντα και εμπλουτίζονται στη συνέχεια από την ομάδα ή τις ομάδες εργασίας ✓ Συγκεντρώνονται από το άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον του σχολείου και των παιδιών: αρχεία σχολείου, οικογένεια, ιστορικό τοπίο, βιβλιοθήκες, κέντρα ιστορίας, δημοτικά αρχεία, αρχεία εφημερίδων και λοιπών οργανισμών που βρίσκονται στον τόπο του σχολείου ✓ Η επίσκεψη ή η εργασία σε αυτούς αποτελεί αντικείμενο προηγούμενης προετοιμασίας και έχει συγκεκριμένους στόχους. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Βρίσκονται σε αφθονία στους χώρους που επισκέπτονται οι ομάδες εργασίας με τη μορφή μαρτυριών για το ανθρώπινο παρελθόν ✓ Αποτελούν αντικείμενο πραγμάτευσης της ομάδας ή των ομάδων εργασίας και μετατρέπονται σε πηγές ιστορικής αναζήτησης. ✓ Εμπεριέχουν ιστορικές πληροφορίες οι οποίες εντοπίζονται στη βάση του ερωτήματος ή των ερωτημάτων που έχει η ομάδα ✓ Δύνανται να είναι γραπτές, εικονικές, προφορικές, ηχητικές, κινηματογραφικές, υλικές ή και άυλες. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Το σύνολο των εργασιών που επιτελεί η σχολική τάξη από τη διαμόρφωση του κεντρικού ερωτήματος έως την απάντηση ή τις απαντήσεις συγκροτούν τις δραστηριότητες. Ενδεικτικά: <ul style="list-style-type: none"> • Αναζητώ μαρτυρίες • Εντοπίζω μαρτυρίες • Θέτω ερωτήματα • Αναζητώ πληροφορίες • Συγκεντρώνω πληροφορίες • Αντιπαραθέτω πληροφορίες • Κρίνω την αξιοπιστία, την υποκειμενικότητα της πηγής • Επιλέγω και κατάγραψω τις πληροφορίες που χρειάζονται 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Το σύνολο του έργου της ομάδας ή των ομάδων εργασίας και τα τελικά προϊόντα της τάξης. Ενδεικτικά: <ul style="list-style-type: none"> • Συγκέντρωση βιβλιογραφίας ή πηγών • Γραπτές απαντήσεις σε ερωτήματα • Οδηγοί της πόλης • Ιστορικά διαγράμματα και πίνακες • Χάρτες και τοπογραφικά • Δημιουργία βάσεων ή ιστοσελίδων • Διοργάνωση εκθέσεων με ιστορικό υλικό ή διαλέξεων για την ιστορία του τόπου • Έκδοση φυλλαδίων ή λευκωμάτων • Δημιουργία Video

<i>I. Περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου</i>	<i>II. Περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου</i>	<i>III. Περιβάλλον ιστορικής έρευνας</i>	<i>IV. Περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης</i>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Αποτελεί το περιβάλλον παρουσίασης του θέματος και μεθόδευσης του κεντρικού ερωτήματος. ✓ Οργανώνεται στη βάση φακέλου εργασίας που έχει προετοιμαστεί από το διδάσκοντα ή κατά τη διάρκεια ενός περιπάτου, μιας επίσκεψης, κλπ. ✓ Το εκπαιδευτικό υλικό γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας ώστε να εκφραστεί η περιέργεια των παιδιών και να δημιουργηθούν ερωτήματα. ✓ Επιλέγεται ένα κεντρικό ερώτημα και δευτερεύοντα ερωτήματα. ✓ Κατά τη διάρκεια της πρώτης αυτής διδακτικής φάσης ο κύριος διδακτικός στόχος είναι η δημιουργία ερωτημάτων που πηγάζουν από την περιέργεια των παιδιών, μπορούν να υποστηριχθούν από το 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Η σχολική τάξη χωρίζεται σε ομάδες. Λαμβάνεται υπόψη το ενδιαφέρον του κάθε παιδιού, η ευελιξία της ομάδας και οι δυνατότητες που παρουσιάζει το κάθε σχήμα που δημιουργείται ✓ Κάθε ομάδα χρεώνεται συγκεκριμένα ερωτήματα. Σε πολλές περιπτώσεις χρειάζεται επίσης η υπόδειξη κάποιων πρώτων χώρων στους οποίους πρέπει να κατευθυνθεί για την αναζήτηση. ✓ Η κάθε ομάδα συνεδριάζει χωριστά, επιμερίζει τα καθήκοντα και αποφασίζει το χρονοδιάγραμμά της σε σχέση με το χρόνο που έχει διατεθεί συνολικά στο σχέδιο ✓ Ο διδάσκων ή η διδάσκουσα δίνει τις απαραίτητες οδηγίες για την εκτέλεση του σχεδίου και τις μεθοδολογικές υποδείξεις 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Οι ομάδες ακολουθώντας το οργανόγραμμα στο οποίο έχουν συμφωνήσει προωθούνται στους αντίστοιχους χώρους ✓ Επιτόπια παρατήρηση, συλλογή βιβλιογραφίας, μελέτη βιβλίων ή αρχείων, σημειώσεις, προφορικές συνεντεύξεις, μαγνητοφώνηση, μαγνητοσκοπήση, φωτογραφίες, σχεδιασμός αποτελούν ενδεικτικές δραστηριότητες που επιτελούνται κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης ✓ Προβλέπεται χρόνος συνάντησης των ομάδων εργασίας και συζήτηση για την πορεία της εργασίας. Πιθανότατα τα αρχικά ερωτήματα επαναπροσδιορίζονται στη βάση των στοιχείων που έχουν προκύψει. Κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων, επαναβεβαιώνεται επίσης η 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Το περιβάλλον αυτό παρεμβάλλεται για όσες φορές χρειαστεί κατά την κρίση του διδάσκοντα και επαναλαμβάνεται στο τέλος της εργασίας των ομάδων. ✓ Στόχος είναι: ✓ Η επεξεργασία βασικών ιστορικών εννοιών που θα επιτρέπει κάθε φορά την κατανόηση των ιστορικών πηγών • Η ανταλλαγή εμπειριών και ιστορικών πληροφοριών ανάμεσα στις ομάδες έτσι ώστε να εξασφαλίζεται ο πολλαπλασιαστικός χαρακτήρας της εργασίας που επιτελείται • Η άρση τυχόν εμποδίων και η διόρθωση της πορείας αναζήτησης των ομάδων • Η εξασφάλιση ολικής κατά το δυνατόν προσέγγισης του θέματος μέσα από συλλογικές επεξεργασίες σε επίπεδο σχολικής τάξης

<p>διδάσκοντα και τη διδάσκουσα και ταυτόχρονα αποτελούν ιστορικά ερωτήματα που είναι συμβατά αφ' ενός με την ηλικία και τις δυνατότητες της σχολικής ομάδας και αφετέρου με το ιστορικό κεφάλαιο της περιοχής .</p>	<p>που θεωρεί απαραίτητες. Ενδεικτικά:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ιστορικό διάγραμμα του τόπου • Χάρτες και τοπογραφικά • Διευθύνσεις και ώρες λειτουργίας βιβλιοθηκών και δημόσιων οργανισμών ή την οδηγία για την αναζήτησή τους • Οδηγίες για τις σημειώσεις, τις παραπομπές που θα χρειαστεί να κρατήσουν, για τον τρόπο συμπεριφοράς σε χώρους εργασίας, κ.ά. 	<p>επιθυμία της ομάδας και γίνονται οι απαραίτητες διορθωτικές κινήσεις για την ολοκλήρωση της εργασίας τους.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Η συνεχής αξιολόγηση του σχεδίου από τη σχολική τάξη και το διδάσκοντα
--	--	---	--

¹ Πλούσια βιβλιογραφία για την τοπική ιστορία στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.eled.auth.gr/historia/toppage1/hm>

² Για τη σχέση τοπικής και γενικής ιστορίας, βλ. Ρεπούση Μ., Τοπικές ιστορίες στο σχολείο, Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου, *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 112 (2000), σ. 97-108.

³ Για προγράμματα που έχουν υλοποιηθεί στη Θεσσαλονίκη καθώς και για το μάθημα της τοπικής ιστορίας στο ΠΤΔΕ του ΑΠΘ βλ. Ρεπούση Μ., "Εκπαιδευτικές διαδρομές στα ιστορικά μονοπάτια της πόλης της Θεσσαλονίκης" *Θεσσαλονικέων Πόλις* 3 (2000), σ. 59-80

⁴ Collingwood R.G., *The Idea of History*, Οξφόρδη 1946, σ. 281

⁵ Αναφέρομαι εδώ σε επεμβάσεις που για λόγους διευκόλυνσης της κατανόησης της πηγής αλλοιώνουν το χαρακτήρα της. Οι αλλοιώσεις αυτές μπορούν 'να αποφεύγονται με τη χρήση συμπληρωματικών εργαλείων όπως το λεξικό, το γλωσσάρι, κλπ

⁶ Donaldson M., *Children's Minds*, Λονδίνο 1987

⁷ Booth M., "Ages and Concepts; A Critique of the Piagean Approach to History Teaching", Portal C. (ed.), *The History Curriculum for Teachers*, Λονδίνο 1987, σ. 22-38

⁸ Rogers P.J., *History: why, what and how?*, The Historical Association, No 60, Λονδίνο 1987, σ. 31-34 και *The New History, theory into practice*, The Historical Association, No 44, Λονδίνο 1978, σ. 25-26

⁹ Shemilt D., *History 13-16 Evaluation Study, Schools Council History 13-16 Project*, Εδιμβούργο, σ.36-39

¹⁰ Σε ελληνόγλωσση βιβλιογραφία βλ. Κόκκιнос Γ., «Η διδακτική της ιστορίας», *Μνήμων* 20 (1998), σ. 245-250

¹¹ Για την επιλογή του τόπου, του χρόνου, του θέματος, της ομάδας και οδηγίες για την τοπική ιστορία βλ. Dymond David, *Writing Local History*, British Association for Local History, 1988

¹² Για τη μέθοδο βλ. Frey K., *Η Μέθοδος Project*, Θεσσαλονίκη 1986

¹³ Ιγκερς Γ., *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991

¹⁴ «Καθετί στον κόσμο είναι δυνητικά ιστορική μαρτυρία για οποιοδήποτε θέμα. Κάθε τι που χρησιμοποιείται ως μαρτυρία είναι μαρτυρία και κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει τι θα του χρησιμεύσει ως μαρτυρία μέχρι να έχει την ευκαιρία να την χρησιμοποιήσει ως μαρτυρία», Collingwood R.G., *The idea of History*.

¹⁵ Βλ. τη συλλογιστική του Moniot H., *Didactique de l'histoire*, Παρίσι 1993, σ. 171-181

¹⁶ Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για τις πηγές της τοπικής ιστορίας. Ξεχωρίζει η σειρά Kyvig D. και Marty M., *Nearby History, Exploring the past around you*, της American Association for state and local history, με την έκδοση 5 τόμων για την τοπική ιστορία που ολοκληρώθηκαν το 1990.

¹⁷ Βλ. τρόπους αξιοποίησης γραπτών πηγών στο Γενικά Αρχεία του Κράτους, *Η τοπική ιστορία στο σχολείο*, Χαλκίδα 1995

¹⁸ Για τα λογοτεχνικά κείμενα στη διδακτική του μαθήματος βλ., Βαγιανός Γ., *Η διδασκαλία της Ιστορίας μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα*, Αθήνα 1995

¹⁹ Για την αξιοποίηση του φιλμ στη διδακτική της ιστορίας και της γεωγραφίας στο γυμνάσιο, βλ. Bernard D., Farges P. και Wallet J., *Le film dans le cours d'histoire/géographie*, Παρίσι 1995

²⁰ Για την αξιοποίηση των ηλεκτρονικών πηγών βλ. Ρεπούση Μ., «Τα πολυμέσα στη διδασκαλία της ιστορίας», ΟΙΕΛΕ-ΣΙΕΛ, *Η Διδασκαλία της ιστορίας και της γεωγραφίας στο Δημοτικό Σχολείο*, Αθήνα 1995, σ.44-54. Επίσης Ρεπούση Μ., «Νέες προσεγγίσεις στη διδασκαλία της ιστορίας: Η περίπτωση της εκπαιδευτικής τεχνολογίας», στο ΠΕΦ, Σεμινάριο 21, *Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα 1999, σ. 244-267. Βλ.

επίσης τις ηλεκτρονικές σελίδες ιστορίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του ΑΠΘ στη διεύθυνση <http://www.eled.auth.gr/historia/toppage1/htm>

²¹ Σύντομη εισαγωγή για την προφορική ιστορία και προτάσεις για την αξιοποίησή της στο σχολείο υπάρχει στο Mehaffey G. και Thad S., “Oral History as a classroom tool” *Social Education* 41 (1977), σ. 378-381

²² Για την επεξεργασία στατιστικών πινάκων βλ. Nouschi A., *Initiation aux sciences historiques*, Παρίσι 1993, σ.49-58

²³ Φωτογραφικές μαρτυρίες υπάρχουν άφθονες στα τοπικά λευκώματα που εκδίδονται και στον τοπικό τύπο. Για τόπους που στερούνται σχετικών εκδόσεων πολύτιμο είναι το φωτογραφικό υλικό που διαθέτει το οικογενειακό περιβάλλον των παιδιών. Για την επεξεργασία των εικόνων, βλ. Berger J., *Η εικόνα και το βλέμμα*, Αθήνα 1993

²⁴ Για το ρόλο του μουσείου στη διδακτική της ιστορίας, βλ. Ανδρέου Α., *Ιστορία, μουσείο και σχολείο*, Θεσσαλονίκη 1996

²⁵ Για την ανάλυση της μαρτυρίας, αξιόλογες προσεγγίσεις υπάρχουν στο INRP, *Supports informatifs et documents dans l'enseignement de l'histoire et de la géographie*, Παρίσι 1989, σ. 103-113

²⁶ Αξιόλογη συμβολή στο ζήτημα των πηγών αποτελεί η έκδοση των πρακτικών του 7^{ου} συνεδρίου για τη διδακτική της ιστορίας, της γεωγραφίας και των κοινωνικών επιστημών του Institut National de Recherche Pédagogique. Audigier Fr.(ed.), *Documents: des moyens pour quels fins?*, Παρίσι 1993